

Rozdział 6

Bezpieczeństwo transgraniczne – teoretyczne ujęcie w zarysie

Cross-border security – theoretical outline

Due to civilization development, the conceptual scope of the term 'security' is systematically expanding with so far unknown challenges and threats as well as with new means and ways to eliminate them. Today security also means economic dependencies and interdependencies, issues of raw material resources, social and humanitarian matters, ecology, health, demography, issues related to maintaining national identity and ensuring proper participation in the civilization development of the modern world. Contemporary civilization development with the globalization process generates security threats that cannot be clearly classified into external or internal categories. They are interdependent, closely related and interpenetrating, and it is justified to call them cross-border threats. The above statements imply a need to separate the category of cross-border security, which is now becoming an important element of national security. The author undertakes cognitive identification of the term 'cross-border security', its essence and relations with other categories of security, conditions and elements shaping it and the possibilities of its design, indicating selected methods.

Keywords: *security environment, border security, cross-border threats, cross-border security, conditions for cross-border security, design*

Wprowadzenie

Ewolucja stosunków międzynarodowych w ostatniej dekadzie ubiegłego wieku, wyrażona zanikiem bipolarnego podziału świata, upadkiem bloku wschodniego i rozpadem Związku Radzieckiego, a następnie wydarzenia początku wieku obecnego wywarły głęboki wpływ na kształt, charakter, sposób postępowania państw oraz tworzonych przez nie organizacji międzynarodowych. Postawiły na porządku dziennym pytania

dotyczące form realizacji stosunków międzynarodowych oraz stworzenia mechanizmów współpracy międzynarodowej i włączenia do niej państw, które wcześniej były antagonistami we wzajemnych relacjach. Czas ten charakteryzowało przyspieszenie procesów integracyjnych, które w znaczący sposób przyczyniło się do kształtowania warunków nazywanych często demokratycznym pokojem. Miało to zresztą ścisły związek z wizją globalnego społeczeństwa demokratycznego.

Owa rzeczywistość wpływała na zakres pojęciowy terminu *bezpieczeństwo*, który systematycznie poszerzał się w wyniku rozwoju cywilizacyjnego o nieznane dotychczas wyzwania i zagrożenia oraz nowe środki i sposoby ich eliminowania. Istota zmian polegała na przesunięciu środka ciężkości z zagrożeń klasycznych w postaci typowych operacji wojskowych, których znaczenie stopniowo się zmniejszało, na zagrożenia nietypowe, których źródłem stają się także trudne do zidentyfikowania podmioty pozapaństwowe. Zatarły się jednocześnie wyraźne różnice między pokojem a wojną, między żołnierzami i cywilami. Problematyka bezpieczeństwa obejmuje współcześnie cały wachlarz problemów politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturowych, ekologicznych, demograficznych. Standardem powszechnie przestrzegany stało się szerokie, wielowymiarowe pojmowanie bezpieczeństwa. Zapewnienie spokoju, bezpieczeństwa jest priorytetowym wyzwaniem dla wszystkich. To zadanie bardzo poważne, trudne i kosztowne, a efekty są często nieprzewidywalne i mało skuteczne.

Bezpieczeństwo granic nie traci aktualności ani znaczenia teoretycznego i praktycznego. Ponieważ pełnią one funkcję kontrolną, są jednocześnie, w większym lub mniejszym stopniu, barierą ograniczającą migracje ludzi, swobodną wymianę towarów, środków finansowych, a czasami również możliwości wzajemnego oddziaływania kulturowego i ideologicznego. Europejski kryzys migracyjny stał się wyzwaniem, który spowodował wiele problemów. Unaoczniał brak wspólnej polityki bezpieczeństwa granic, zagrożone stały się wypracowane przez państwa europejskie rozwiązania np. strefa Schengen. Niektóre państwa przywracały kontrole graniczne, inne budowały ogrodzenia na swoich granicach, ujawniły się głębokie podziały pomiędzy państwami członkowskimi. Kryzys migracyjny był impulsem oraz dał wielką szansę skupienia się na bezpieczeństwie transgranicznym. Działania unijne, koncentrujące się

szczególnie na bezpieczeństwie granic zewnętrznych zaczęły przynosić efekty m.in. w postaci ograniczenia fali migracyjnej, zmniejszenia aktywności transnarodowych grup przestępczych zajmujących się przemytem ludzi, narkotyków, materiałów niebezpiecznych, terroryzmu itp. Problematyka dotyczy w poważnym stopniu Polski ze względu na położenie geograficzne oraz odpowiedzialność za bezpieczeństwo najdłuższej zewnętrznej lądowej granicy Unii Europejskiej.

Zagrożenia bezpieczeństwa o wymiarze transgranicznym

Współczesne zagrożenia są problemem wielowymiarowym. Zarówno źródła, jak i rodzaje zagrożeń są różnorodne – prócz starych i znanych, pojawiają się wciąż nowe, wynikające z postępu w wielu sferach działalności człowieka. Powszechna staje się świadomość, że człowiek nie jest w stanie uwolnić się od zagrożeń – są one wpisane w naturę ludzkości i przyrody.

Wśród zjawisk kształtujących środowisko bezpieczeństwa, najważniejsze zagrożenia oraz źródła kryzysów, z którymi muszą zmierzyć się współczesne państwa zalicza się globalizację i rozpad świata dwubiegunowego, gwałtowną erupcję terroryzmu międzynarodowego, niekontrolowane rozprzestrzenianie się broni masowego rażenia, zagrożenia związane z rozwojem cywilizacyjnym. Procesy te wygenerowały zagrożenia bezpieczeństwa, które nie dają się jednoznacznie zaszerzować do kategorii zewnętrznych czy wewnętrznych. Są one współzależne, ściśle ze sobą powiązane i nawzajem się przenikające. Celowym jest nazywać je zagrożeniami transgranicznymi.

Sytuacja w środowisku bezpieczeństwa Polski podlega ciągłym i intensywnym zmianom i powoduje szereg zagrożeń o charakterze transgranicznym. Źródłem owych zagrożeń stają się przede wszystkim:

b) rosyjski militarizm i neoimperializm. Dotychczasowe działania odstrasżające Rosję nie przynoszą spodziewanych efektów, a wizja konwencjonalnego konfliktu średniego zasięgu na wschodnioeuropejskim obszarze może stać się rzeczywistością. Rosja stosuje wachlarz nacisków militarnych, wywiadowczych, dyplomatycznych, gospodarczych, propagandowych, a także operacji informacyjno-psychologicznych na rządy i społeczeństwa. Europa Środkowo-

wschodnia staje się dla Rosji swego rodzaju poligonem doświadczalnym, gdzie testowany jest nowy porządek światowy. Stąd też "kierunek wschodni" jest priorytetem dla instytucji, organów i służb państwowych, odpowiedzialnych za bezpieczeństwo polskiej granicy i państwa;

- c) wydarzenia w Afryce, zwłaszcza w północnej jej części oraz na Bliskim Wschodzie. Protesty społeczne, demonstracje i konflikty zbrojne w krajach arabskich, szczególnie w Egipcie, Libii i Tunezji (tzw. arabska wiosna), były wyrazem niezadowolenia obywateli z warunków życiowych, korupcji i nepotyzmu władz, ograniczenia swobód obywatelskich przez autokratyczne reżimy. Rządzone do tej pory żelazną ręką dyktatorów kraje zaczęły pograżać się w chaosie. Sytuacja spowodowała radykalizację środowisk, czego efektem stał się wzrost zagrożeń terrorystycznych;
- d) niekontrolowany wzrost migracji do Europy, będący efektem wojen i konfliktów zbrojnych, które doprowadziły do totalnej destabilizacji w wielu regionach, wywołując poważne problemy natury humanitarnej, socjalnej, społecznej, kulturowej, ekonomicznej oraz politycznej;
- e) masowy wzrost transnarodowych grup przestępczych ukierunkowanych na budowę kanałów przerzutu migrantów, narkotyków, broni i wszelkich innych towarów. Według Szefa Europolu, ponad 30 tys. osób może działać w strukturach przemytniczych, które za opłatą rzędu kilku tysięcy euro organizują niebezpieczne przeprawy migrantów do Europy;
- f) znaczący wzrost liczby osób posługujących się sfałszowanymi dokumentami: wizami Schengen, dowodami osobistymi, prawem jazdy, prawem pobytu oraz paszportami. To obszar stale doskonalonych metod działania zorganizowanych grup przestępczych, które z powodzeniem znajdują nabywców w różnych krajach Unii Europejskiej, Afryki, Bliskiego Wschodu i Azji;
- g) handel ludźmi, w tym eksploatacja seksualna kobiet i dzieci, handel organami ludzkimi, wykorzystanie do pracy w nieludzkich warunkach dorosłych i dzieci. Grupy wyposażone w odpowiednie środki finansowe i zaplecze logistyczne bez problemu przekraczają granice państw. O skali zagrożenia świadczą dane przekazywane przez

- różnego rodzaju organizacje międzynarodowe, których szacunkowe dane wykazują, iż ofiarami handlu ludźmi pada ok. 2 mln osób rocznie;
- h) nielegalna produkcja i handel narkotykami o charakterze globalnym. Nie istnieją przeszkody, które mogłyby ograniczyć zjawisko. Zajmują się tym transnarodowe grupy przestępcze, a ogromne ilości pieniędzy pochodzące z obrotu narkotykami są jednym z podstawowych źródeł finansowania organizacji o charakterze terrorystycznym;
 - i) handel bronią i jej przemysł implikujący aktywność grup i związków przestępczych. Europa stanowi swego rodzaju rezerwuarn broni, która jest przerzucana w strefy konfliktów w Afryce, Azji i Ameryce Południowej. Proceder jest często obszarem współpracy gangów z organizacjami terrorystycznymi, które stają się odbiorcami pozyskanej nielegalnie broni;
 - j) zagrożenia terrorystyczne. Rozluźnienie rygorów po zimnej wojnie połączone z globalizacją i rewolucją informacyjną stworzyły warunki sprzyjające uaktywnieniu się terroryzmu międzynarodowego;
 - k) działalność obcych służb specjalnych, tzw. aktywność paramilitarna, szpiegowska i dywersyjna, które za pomocą różnych metod i środków mogą naruszać, a nawet kontrolować granice państwowe. Wykorzystywane są współcześnie rozwiązania technologiczne w postaci bezzałogowych statków powietrznych np. dronów. Urządzenia takie mogą wykonywać misje zwiadowcze, szpiegowskie na potrzeby aktywności innych państw;
 - l) klasyczne zagrożenia transgraniczne – przemysł towarów, czyli ich przemieszczanie pomiędzy państwami z pominięciem opłat celnych, akcyzy, podatku VAT i innych należności wobec państwa, na którego terytorium wwieziono towar, lub też wwiezienie towaru, którym obrót jest w danym kraju zakazany przez prawo. Istotnego znaczenia nabierają również zagrożenia związane z transportem towarów szczególnie niebezpiecznych. Dotyczą one nielegalnego transportu materiałów, odpadów oraz substancji stanowiących zagrożenie dla środowiska m.in.: złomy samochodów, maszyn i opon samochodowych, odpady tworzyw sztucznych, brudne tkaniny, używana odzież i obuwie, stłuczki szkła oraz środków promieniotwórczych lub towarów przekraczających dopuszczalne normy skażeń promieniotwórczych itp.

Zagrożenia implikują potrzebę kształtowania czy wręcz budowania adekwatnej kategorii bezpieczeństwa. Zatem, jeżeli wskazuje się zagrożenia transgraniczne, to zachodzi konieczność wyodrębnienia bezpieczeństwa transgranicznego.

Istota bezpieczeństwa transgranicznego

Bezpieczeństwo transgraniczne jest ważnym elementem bezpieczeństwa narodowego. Jeżeli przyjąć, że podział na bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne zdeterminowany jest źródłem szans, wyzwań i zagrożeń, to w tym klasycznym pojmowaniu bezpieczeństwa sytuuje się bezpieczeństwo transgraniczne w obrębie wymiaru zewnętrznego i wewnętrznego.

Podjmując próbę wyjaśnienia istoty *bezpieczeństwa transgranicznego* należy zestawić go z rzeczownikiem *stan*, będącym wyznacznikiem poziomu bezpieczeństwa w danej cezurze czasowej. Jednocześnie trzeba być świadomym jego zmienności wynikających z dynamicznych przeobrażeń, zachodzących w środowisku zewnętrznym i wewnętrznym podmiotu. Zmienność czynników decydujących o bezpieczeństwie powoduje, że z jednej strony podmioty podejmując kreatywne działania, wpływają na kształtowanie korzystnych dla siebie zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań bezpieczeństwa, z drugiej zaś, reagują na niekorzystny rozwój wypadków, mogących zagrozić ich wartościom chronionym¹. Mamy zatem do czynienia z sekwencją zmian – procesem oznaczającym działalność podmiotów w tworzeniu właściwego stanu bezpieczeństwa.

Kontynuując tok rozumowania przyjąć należy, że bezpieczeństwo transgraniczne to stan (proces) obejmujący różnorodne działania (środki) państwa, aby przeciwdziałać zagrożeniom zewnętrznym i wewnętrznym (transgranicznym), mogącym doprowadzić do zakłóceń w ochronie i obronie granicy państwowej, prowadzących do ograniczenia suwerenności państwa, organizacyjnej stabilności oraz ładu społecznego. Muszą temu służyć gwarancje prawne, organizacja władzy, administracji

¹ Zob. L. Chojnowski, *Bezpieczeństwo. Zarys teorii*, Wydawnictwo AP w Słupsku, Słupsk 2015, s. 21-22.

publicznej, w tym granicznej, a także społeczeństwa, skutkujące ochroną ludności, mienia, infrastruktury oraz zapewnieniem warunków niezbędnych do przetrwania i rozwoju. To także różnego rodzaju przedsięwzięcia, zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa w przekraczaniu granicy państwowej przez osoby, wszelkie środki transportu, w tym jednostki latające, pływające i lądowe, pomiędzy co najmniej dwoma podmiotami państwowymi realizowane przez wyodrębnione, *zorganizowane, utrzymywane i przygotowywane* służby, instytucje, inspekcje, strażę odpowiedzialne za bezpieczeństwo i efektywne funkcjonowanie granicy państwowej. Przedsięwzięcia te stają się domeną: Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwa Obrony Narodowej, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ministerstwa Finansów, Ministerstwa Infrastruktury.

Poziom bezpieczeństwa transgranicznego zależy od skuteczności realizacji ustawowych zadań, do których należy zaliczyć m.in. regulację legalnych i nielegalnych ruchów migracyjnych, walkę z przestępczością zorganizowaną, transgraniczną i terroryzmem, zapobieganie przemytowi towarów i przedmiotów tj. broni, materiałów wybuchowych, amunicji, narkotyków, pojazdów, dzieł sztuki, nielegalnych i niebezpiecznych substancji, zagrożonych gatunków roślin i zwierząt, zapobieganie rozprzestrzenianiu się chorób zwierząt i ludzi, pobieranie podatków akcyzowych, a także ochrona interesów państwa i obywateli poza granicami państwa.

Poszerzając rozważania należy postawić zasadnicze pytania: *Komu bezpieczeństwo transgraniczne służy? Komu jest potrzebne?* Odpowiedź zazwyczaj jest jedna – bezpieczeństwo transgraniczne służy podmiotom bezpieczeństwa. Dlatego też, istotna staje się kwestia podmiotowości. Pojęcie to analizowane i wyjaśniane jest na różnych płaszczyznach: filozoficznej, socjologicznej, psychologicznej, pedagogicznej, prawnej, stosunków międzynarodowych itp. Podmiotowość wiąże się zazwyczaj ze sprawczością, intencjonalnością oraz zdolnością do celowego i świadomego działania. Podmiotem jest człowiek – osoba poznająca, przeżywająca i działająca, bądź też posiadająca możliwość takiego działania, a więc ten, kto jest lub może być sprawcą wykonania czynu².

² W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo PAN, Warszawa 1966, s. 669. T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wydawnictwo

W przypadku bezpieczeństwa transgranicznego podmiotem jest państwo ze swoją organizacją polityczno-społeczną, posiadającą własne, określone granicami terytorium oraz własny system władz i obywateli. To również kraje europejskie i organizacje międzynarodowe – np. Unia Europejska lub inne organizacje, ponieważ poziom bezpieczeństwa, szczególnie na zewnętrznych granicach, warunkuje bezpieczeństwo poszczególnych państw unijnych i europejskich. Podmiotem jest wreszcie człowiek-jednostka – podróżny przekraczający granicę państwową oraz społeczność lokalna pogranicza jako pierwsza doświadczająca funkcjonowania granicy. Następnie społeczeństwo państwowe i międzynarodowe (unijne, europejskie), które może odczuwać wysokie lub niskie poczucie bezpieczeństwa z tytułu skuteczności (lub jego braku) systemu bezpieczeństwa transgranicznego.

W ujęciu przedmiotowym bezpieczeństwa wyodrębnia się pewne sfery, w których należy zniwelować stan zagrożenia. Mamy wtedy do czynienia z wybranymi elementami całościowej działalności człowieka, społeczeństwa, państwa, na które ukierunkowana jest aktywność w celu zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa. Stawiane są zazwyczaj następujące pytania: *O jakie bezpieczeństwo chodzi? Jakich dziedzin dotyczy? Co stanowi przedmiot działalności człowieka w zapewnieniu sobie bezpieczeństwa?* Chodzi więc o fakty (zdarzenia), procesy i zjawiska zachodzące w podstawowych sferach – wymiarach (aspektach, płaszczyznach) bezpieczeństwa³. Przedmiotowe wymiary zdają się współcześnie wieść prym nad podmiotem, gdzie badacze problemów społecznych, oscylujących wokół zagadnienia bezpieczeństwa bardzo często pracują w środowisku określanym przez przedmiotowość. Dowodem na to są nazwy konkretnych specjalizacji czy specjalności w obrębie bezpieczeństwa⁴. Istnieje więc bezpieczeństwo militarne, polityczne,

Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 163. T. Stalewski, E. Chałbicka, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1997, s. 41.

³ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Wydawnictwo UPH, Siedlce 2011, s. 212.

⁴ Zob. W. Kitler, A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Wydawnictwo TWP, Warszawa 2010, s. 34. M. Tolwiński, *Podmiot bezpieczeństwa a przedmiot bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo jako wartość prakseologiczna*, [w:] *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski (red.), Wydawnictwo Temida2, Białystok 2015, s. 379-386.

społeczne, ekonomiczne, informacyjne, kulturowe, personalne. Zasadnym jest, aby wzbogaciło grupę tę bezpieczeństwo transgraniczne. Występowanie wymienionych kategorii bezpieczeństwa uwarunkowane jest pojawianiem się różnorodnych zagrożeń w sferze działalności człowieka. Według tej zasady klasyfikujemy żywotne interesy, szanse, wyzwania, ryzyka, zagrożenia i kierunki zapewniania bezpieczeństwa. Mimo, iż klasyfikacja ta ma charakter pomocniczy wobec podziału podmiotowego to jej znaczenie rośnie, ponieważ pozwala na bardziej precyzyjną analizę stanu bezpieczeństwa w określonej sferze i optymalne ustalenie kierunków jego umacniania.

Rozumienie bezpieczeństwa transgranicznego można rozszerzyć odnosząc się do znacznie szerszych kontekstów: faktów, procesów i bardziej szczegółowych zjawisk w sferze bezpieczeństwa transgranicznego, rozpatrywane w odniesieniu do konkretnych podmiotów, z punktu widzenia których analizujemy bezpieczeństwo, przy uwzględnieniu także wpływu środowiska. Przedmiotem badań będą wówczas relacje między podmiotem a jego otoczeniem (środowiskiem), charakter tego otoczenia, a także cechy danego podmiotu. Biorąc pod uwagę podmiotowy model bezpieczeństwa transgranicznego, przedmiotem badań są fakty (zdarzenia), procesy i zjawiska dotyczące bezpieczeństwa jednostki, bezpieczeństwa grup społecznych, społeczeństwa, innych podmiotów bezpieczeństwa – grupy państw, organizacji międzynarodowych itp.⁵

Opierając się na sformułowanych wyżej rozważaniach przyjąć należy, że bezpieczeństwo transgraniczne stanowi trwały element warunkujący bezpieczeństwo państwa, umiejscowione w ogólnej problematyce bytu i ma liczne związki oraz zależności z zagrożeniami interesu narodowego oraz potrzebami społecznymi. Przedmiotem badań bezpieczeństwa transgranicznego są współczesne systemy bezpieczeństwa transgranicznego oraz ich funkcjonowanie w wymiarze międzynarodowym oraz państwowym, na różnych poziomach organizacyjnych. Systemy te obejmują działania instytucji międzynarodowych i państwowych – rządowych i samorządowych. Badania służą tworzeniu teoretycznych podstaw i rozwojowi systemów bezpieczeństwa transgranicznego w wymiarze mię-

⁵ Por. M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 212-213.

dzynarodowym i systemów operacyjnych funkcjonujących w obszarze bezpieczeństwa narodowego⁶.

Refleksja filozoficzna nad bezpieczeństwem transgranicznym

Termin *bezpieczeństwo* jest najczęściej używanym w życiu codziennym; związany jest z bytem człowieka i jego formami współżycia w społeczności międzynarodowej, lokalnej oraz indywidualnie pojmowanej egzystencji. Ten filozoficzny sens pojęcia pozwala ukazać jego niezwykle bogatą treść semantyczną; polisemantyczność przez dłuższy czas niedostrzeganą przez większość nauk szczegółowych, ale zarazem też jego jedność, spoczywającą u podłoża owej polisemiczności.

Ewolucja pojęcia *bezpieczeństwo* (rozszerzanie się problematyki) daje podstawę do podejścia prakseologicznego. Owo podejście do problematyki bezpieczeństwa prowadzi łącznie z innymi teoriami (aksjologicznymi, ontologicznymi, epistemologicznymi i metodologicznymi) do poznawczego uporządkowania bezpieczeństwa narodowego⁷. Taką próbę należy również zastosować do bezpieczeństwa transgranicznego.

Na poziomie filozoficznym rozpatrywane są ogólne rozważania natury aksjologicznej, ontologicznej i epistemologicznej dotyczące bezpieczeństwa, które dostarczają najogólniejszej siatki pojęciowej, niezbędnej w bardziej szczegółowej refleksji. Owe pojęcia i koncepcje filozoficzne ulegają częściowej konkretyzacji w subdyscyplinach filozoficznych, następnie w naukach szczegółowych służą do opisu i interpretacji zakreślonego przez nie wycinka rzeczywistości⁸.

Dociekania aksjologiczne koncentrują się na określaniu wartości, czyli czym są, jaka jest ich istota, jakie są możliwości ich poznania czy sklasyfikowania. Wartość to podstawowa kategoria filozofii, oznaczająca

⁶ Zob. B.M. Szulc, *Metodologiczne i epistemologiczne dylematy nauk o bezpieczeństwie i nauk o obronności*, [w:] *Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie. Paradygmat. Wiedza. Demarkacja*, K. Raczkowski, K. Żukrowska, M. Żuber (red.), Difin, Warszawa 2013, s. 21-22.

⁷ Zob. A. Glen, *Podstawy poznawcze badań bezpieczeństwa narodowego*, "Zeszyty Naukowe AON" 2011, nr 2(83), s. 9-32. L.J. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami inaczej: paradygmaty, filozofia, dylematy*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999, s. 149.

⁸ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1999, s. 18-24.

wszystko co cenne i godne pożądanía, co stanowi cel ludzkich dążeń⁹. To także idee, zjawiska materialne i niematerialne, przedmioty, stany, rzeczy, osoby, grupy itp., które są przez jednostkę, grupę, klasę społeczną itp. dodatnio lub ujemnie oceniane lub aprobowane czy odrzucone¹⁰. Wartości stanowią jeden z głównych wyznaczników i celów ludzkiego działania oraz podstawę ocen, norm i wzorów kulturowych. W takim podejściu bezpieczeństwo transgraniczne jest wartością podstawową, dobrobytu, spokoju oraz niezakłóconego rozwoju. Aksjologia bezpieczeństwa transgranicznego to kategoria odnosząca się do państwa jako podmiotu, które organizuje ochronę owych wartości poprzez sprawnie zorganizowany i skutecznie funkcjonujący system bezpieczeństwa transgranicznego. Dlatego też, aksjologia formułować powinna rekomendacje, zalecenia, wskazówki oparte na sądach wartościujących względem odpowiedzialnych (decydentów) za bezpieczeństwo transgraniczne.

Rozważania ontologiczne zmierzają do tego, by przedstawić ogólną charakterystykę rzeczywistego świata. Kluczowymi pojęciami są: przedmiot, byt, rzecz, substancja, cechy, istnienie, "jest", istota, sposoby istnienia. Problemy ontologii koncentrują się wokół sporu, polemiki o naturę świata, dylematów struktury świata oraz zmian w świecie¹¹. Ontologia wyjaśnia teoretyczne podstawy pierwotnych pojęć, wskazując jednocześnie ich aksjomaty. Służy opisaniu wszelkich bytów w zrozumiałym języku uznawanych za istniejące przez zdrowy rozsądek. Konstatując powyższe przyjąć należy, że bezpieczeństwo transgraniczne jest bytem egzystującym w rzeczywistości funkcjonowania państwa. Istnieje ono zarówno w części realnej, jak i conceptualnej bezpieczeństwa narodowego. Jego sprawność funkcjonowania istotnie wpływa na istnienie i przetrwanie narodu i państwa. Jest w bliskiej relacji z innymi bytami bezpieczeństwa politycznego, społecznego, ekonomicznego, publicznego, informatycznego, ekologicznego. Jako byt conceptualny bezpieczeństwo transgraniczne jest zasobem pewnej specyficznej wiedzy o bycie bezpieczeństwa narodowego, co ma znaczenie dla ustalenia spójnej epistemologii bez-

⁹ W. Łagocki (red.), *Filozofia. Leksykon PWN*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2000, s. 344.

¹⁰ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti, Toruń 1997, s. 239.

¹¹ M. Hempoliński, *Filozofia współczesna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1989, s. 56.

pieczeństwa. Wymiar ontologiczny bezpieczeństwa transgranicznego oznacza formalizację materialnych działań instytucji i organów państwowych (służb, inspekcji, straży) na rzecz bezpieczeństwa transgranicznego oraz rozważania na temat ich sprawności i skuteczności funkcjonowania.

Refleksje ontologiczne uzupełniają dociekania epistemologiczne. Epistemologia umożliwia poznanie i zrozumienie procesów, jakie zachodzą w przedmiocie badania. Poszukiwanie definicji prawdy jest problemem podstawowym dla epistemologii. Tak jak w przypadku teorii wiedzy, teoria prawdy poszukuje jej definicji i kryterium bycia prawdą. Wskazuje właściwą drogę i sposób poznawania. To podstawowe twierdzenia dotyczące teorii w poznaniu przedmiotu badania, konceptualizacji podstawowych teorii poznawczych, oceny wartości i wiarygodności twierdzeń, kwestii przyczynowości, determinizmu oraz problematyki subiektywizmu i obiektywizmu w badaniu naukowym¹².

Epistemologia bezpieczeństwa transgranicznego zwraca uwagę na:

- stosunki zachodzące między naszymi przekonaniami a światem działalności jednostki, grupy społecznej i państwa;
- warunki, jakie muszą być spełnione, by nasze przekonania zawierały wiedzę o działaniach podmiotów i zarządzaniu tą działalnością, a nie przesady czy urojenia;
- wartości, które przypisujemy naszej wiedzy, czyli zdaniom – takie wartości zdań z nauk o bezpieczeństwie jak prawdziwość, zasadność, prawdopodobieństwo, moc wyjaśniająca, zdolność prognozowania – oraz racje, pozwalające te wartości im przypisywać;
- funkcje, które pełni wiedza z nauk o bezpieczeństwie w działaniu¹³.

Wskazuje się określone zalety wynikające z epistemologii bezpieczeństwa transgranicznego:

- poznawcze – wiedza ludzka, w tym wiedza o bezpieczeństwie transgranicznym to jeden z ważniejszych i zastanawiających problemów poznania, a uprawiana odpowiedzialnie i nowocześnie

¹² R. Wróblewski, *Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo UPH, Siedlce 2017, s. 130.

¹³ Por. W. Gasparski, *Znaczenie i istota epistemologii oraz metodologii nauki o zarządzaniu*, "MBA" 4/2009, s. 20.

epistemologia bezpieczeństwa transgranicznego może mieć istotne znaczenie;

- praktyczne – znajomość ogólnych własności wiedzy o bezpieczeństwie transgranicznym, sposobów jej osiągania, reguł odróżniania wiedzy rzetelnej od pozornej ułatwia działanie, szczególnie takie, w którym wiele zależy od zdolności krytycznego poznawania świata, a więc takie jak na przykład uprawianie nauk o bezpieczeństwie, prowadzenie interesów, kierowanie ludźmi, państwem¹⁴.

Epistemologię dopełnia metodologia – nauka o dowiadywaniu się, o logice, zajmująca się czynnościami poznawczymi badań naukowych oraz wynikami i efektami tych czynności – jest systemem reguł i procedur¹⁵. Epistemologia wraz z metodologią nauk praktycznych zawierają wiele treści wspólnych. Efektem tego jest możliwość korzystania epistemologii i metodologii nauk o bezpieczeństwie z dorobku prakseologii. Znaczenie wiedzy z nauk o bezpieczeństwie wynika z faktu dostarczania poznawczego ugruntowania rozwiązaniom (projektom) prowadzącym do zmian organizacyjnych. Wiedza o bezpieczeństwie transgranicznym potrzebna jest licznym specjalistom z niemal wszystkich dziedzin praktyki.

Współcześni naukowcy wskazują na dwa motywy podejmowania badań:

- od teorii do praktyki;
- od potrzeb praktycznych do szukania fundamentów teoretycznych dla projektowanych rozwiązań¹⁶.

¹⁴ Ibidem, s. 21.

¹⁵ Szerzej: E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007. R. Zięba, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, "Zeszyty Naukowe AON" nr 1(86)/2012, s. 7-22. A. Glen, *Model procesu poznania w naukach o bezpieczeństwie*, "Zeszyty Naukowe AON" 2014, nr 4(97), s.144-160. J.M. Brzeziński (red.), *Metodologia badań społecznych: wybór tekstów*, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2011. S. Kamiński, *Metoda i język: Studia z semiotyki i metodologii nauk*, Wydawnictwo TN KUL, Lublin 1994. K. Kuciński (red.), *Metodologia nauk ekonomicznych: dylematy i wyzwania*, Difin, Warszawa 2010. K.E. Howell, *Introduction to the Philosophy of Methodology*, Sage Publications, London 2013.

¹⁶ Zob. M. Gibbons, H. Novotny, C. Limoges, S. Schwartzman, P. Scot and M. Trow, *The New Production of Knowledge*, SAGE Publications Ltd., London 1994, s. 51-88.

W związku z powyższą tezą odwołać się należy do prakseologii, łączącej nauki filozoficzne (racjonalność zasad) i techniczne (wzorce działania). Prakseologia jako nauka posługuje się uogólnieniami wynikającymi z wiedzy, z doświadczeń zaczerpniętych z różnych źródeł. Mieści w sobie uporządkowane treści służące osiągnięciu zakładanych celów. Jest nauką uniwersalną. Dziedziną jej badań jest ludzkie działanie w ujęciu sprawnościowym. Poznanie prakseologiczne ma charakter ogólny, nie dotyczy treści ani specyfiki pojedynczego działania¹⁷. Poszukuje najszerzych uogólnień, odnoszących się do wszelkich form świadomego i celowego działania rozpatrywanego ze względu na sprawność; konstruuje i uzasadnia dyrektywy praktyczne tj. nakazy i zakazy oraz zalecenia i przestrogi dotyczące wzmagania sprawności i unikania niesprawności w działaniu¹⁸.

Podstawowymi pojęciami w prakseologii są sprawność działania oraz skuteczność będąca miarą sprawności działania. Sprawność rozumiana jest powszechnie jako efektywność, której nadawane często bywa znaczenie prakseologicznej sprawności. Jest podstawowym warunkiem skuteczności, która oznacza umiejętność wyboru właściwych celów. Działanie skuteczne polega na wykonywaniu czynności umożliwiających osiągnięcie ustalonych celów. W wyniku działania skutecznego nie musi zostać zrealizowany cel główny, lecz wystarczające jest, że osiągnięte zostaną cele pośrednie, umożliwiające lub ułatwiające jego realizację, czyli przybliżające do skutku zamierzonego jako cel¹⁹.

Przyjmując założenie, że bezpieczeństwo transgraniczne jest konsekwencją (następstwem) funkcjonowania systemu bezpieczeństwa transgranicznego, to jego sprawność może być rozważana m.in. jako:

- funkcjonowanie systemu jako całości lub poszczególnych jego elementów (instytucji i organów państwowych), a także proces zarządzania, kierowania i dowodzenia;

¹⁷ Szerzej: T. Kotarbiński, *Dzieła wszystkie. Prakseologia 2*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2003.

¹⁸ Szerzej: T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1975. T. Pszczołowski, *Zasady sprawnego działania*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1982. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1983.

¹⁹ H. Bieniok (red.), *Podstawy zarządzania przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo AE w Katowicach, Katowice 2003, s. 82.

- działania innych instytucji na rzecz systemu bezpieczeństwa transgranicznego;
- wykorzystanie pojawiających się szans w otoczeniu do realizacji założonego celu;
- zarządzanie ryzykiem;
- zdolność do radzenia sobie z ciągłymi zmianami;
- kreatywność, motywacja i innowacyjność kadr w kształtowaniu i doskonaleniu systemu bezpieczeństwa transgranicznego;
- analiza działania podmiotów w sytuacji zrealizowanego, jak i nie zrealizowanego celu;
- efektywność operacyjna i strategiczna poszczególnych elementów systemu lub jako całości;
- systemowe widzenie rzeczywistości;
- synergia owych działań i właściwości.

Bezpieczeństwo transgraniczne w relacjach z innymi kategoriami bezpieczeństwa

Bezpieczeństwo transgraniczne oraz bezpieczeństwo militarne, bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo kulturowe, bezpieczeństwo ekologiczne, bezpieczeństwo zdrowotne stanowią istotne elementy bezpieczeństwa narodowego, którego podmiotem jest państwo, a jego istotą ochrona potrzeb i wartości państwa. Wymienione kategorie bezpieczeństwa są pochodną istnienia podmiotu – państwa i zewnętrznego środowiska – środowiska międzynarodowego. Są związane nierozdzielnie z istnieniem sił zbrojnych, służb granicznych, celnych, instytucji, inspekcji i straży, innych organów państwowych stanowiących podstawę przetrwania i możliwości rozwoju państw. Umiejscawianie owych kategorii bezpieczeństwa (co jeszcze niedawno miało miejsce) w wewnętrznym lub zewnętrznym wymiarze bezpieczeństwa nie znajduje współcześnie uzasadnienia. To oznacza, że wymienione kategorie bezpieczeństwa wzajemnie się uzupełniając, posiadają zdolności przeciwstawiania się zagrożeniom zarówno zewnętrznym, jak i wewnętrznym. W klasycznej typologii bezpieczeństwa owe kategorie zalicza się do kryterium przedmiotowego określającego rodzaj zagrożeń.

Kwestią często podejmowaną w diagnozie relacji bezpieczeństwa transgranicznego z innymi kategoriami bezpieczeństwa staje się problem określenia stanu tych relacji czy związków. W ocenie tej dokonuje się przede wszystkim oszacowania stopnia jego zagrożenia polegające na skonfrontowaniu skali negatywnych bodźców płynących z zewnątrz ze skalą wysiłków skierowanych na umocnienie zdolności obronnych i ochronnych państwa oraz uwzględnia się pozytywne bodźce, płynące ze środowiska międzynarodowego²⁰. Innymi słowy, analizie poddaje się:

- 1) czynniki sprzyjające pojawieniu się zagrożeń transgranicznych i innych;
- 2) czynniki redukujące możliwość pojawienia się owych zagrożeń;
- 3) własne możliwości i zdolności do przeciwstawienia się potencjalnym i realnym zagrożeniom.

Do pierwszej grupy zaliczyć należy procesy i zjawiska zachodzące w środowisku międzynarodowym, skutkujące bezpośrednio lub pośrednio zagrożeniem interesom danego państwa – istnienie państw otoczenia o systemach totalnych czy autorytarnych, dążące do szybkiego wzrostu potencjałów militarnych, ekonomicznych, działania zmierzające do izolacji danego państwa lub istnienie państw o słabej strukturze państwowej, w których dochodzi do chaosu, rozwoju korupcji, przestępczości, terroryzmu – mechanizmów niekorzystnych dla danego państwa. Do czynników redukujących możliwość pojawienia się zagrożeń transgranicznych zaliczyć należy: istnienie stabilności wewnętrznej w państwach otoczenia, zewnętrzne gwarancje danego państwa wynikające z jego członkostwa w sojuszach międzynarodowych, układach bilateralnych, czy pozycję danego państwa w regionie i na arenie międzynarodowej. Własne możliwości i zdolności do przeciwstawienia się potencjalnym i realnym zagrożeniom wynikają z oceny (porównania) potencjału militarnego czy ekonomicznego z potencjałem państwa (państw) stanowiącego ewentualne zagrożenie oraz oceny całości potencjału obronnego danego państwa²¹. Wysoce prawdopodobnym jest, że oszacowaniu podlegać będą czynniki mierzalne i niemierzalne,

²⁰ Zob. R. Szpyra, *Podstawy bezpieczeństwa militarnego państwa*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2014, s. 14-15.

²¹ Por. E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015, s. 73-74.

ilościowe i jakościowe, subiektywne i obiektywne, materialne i niematerialne, intencjonalne, psychologiczne, moralne itp.

Współczesne bezpieczeństwo wymaga równowagi między elementami militarnymi i pozamilitarnymi. Gama relacji/oddziaływań wzajemnych ciągle się poszerza. Obejmuje płaszczyzny polityczne, ekonomiczne, społeczne, ekologiczne, humanitarne. Rola bezpieczeństwa transgranicznego i innych kategorii bezpieczeństwa nie traci na znaczeniu, a ich relacje i związki warunkują bezpieczeństwo podmiotu, jakim jest państwo i jego społeczeństwo. Im lepiej ta złożona działalność jest połączona w jednolitą i sprawnie funkcjonującą całość, tym większa jest pewność zrealizowania zewnętrznych i wewnętrznych zadań obronnych i ochronnych państwa.

Projektowanie bezpieczeństwa transgranicznego

Projektowanie jest czynnością doświadczalną, twórczą, której celem jest pozyskanie wiedzy (rozpoznawanie, ustalanie pewnych cech, właściwości, zachodzących procesów, zjawisk i trendów i ich wpływu na proces) oraz prowadzi do powstania czegoś oryginalnego, co nie posiada wzorca. Dochodzenie do końcowego rezultatu nie jest zdefiniowane, a rezultat zależny jest od intelektu twórców²².

Bezpieczeństwo transgraniczne powinno być kształtowane poprzez świadome i celowe działania człowieka w kierunku poznawania prawdy, zdobywania wiedzy, analizowania jej, definiowania i konceptualizowania. Umożliwi to podejmowanie decyzji i konkretnych czynności wobec pojawiającego się zagrożenia transgranicznego, jak również w czasie naturalnego funkcjonowania granicy państwowej. Zapewnienie bezpieczeństwa transgranicznego leży w kompetencjach państwa koncentrującego swój potencjał na wykorzystywaniu szans i eliminowaniu zagrożeń – zagwarantowania z jednej strony bezpieczeństwa i stabilności granic, a z drugiej ładu wewnętrznego w państwie. Zadania takie muszą mieć umocowanie w politycznych, społecznych, prawnych – wewnętrznych

²² E. Tytyk, *Projektowanie ergonomiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Poznań-Warszawa 2001, s. 81-95.

i zewnętrznych uwarunkowaniach i realizowane poprzez politykę bezpieczeństwa, politykę zagraniczną oraz organy władzy wykonawczej.

Z powyższego wynika odpowiedzialność państwa za kreowanie bezpieczeństwa transgranicznego. Musi to być systematyczny proces oparty na stałym skanowaniu środowiska bezpieczeństwa w wymiarze lokalnym, regionalnym, a nawet globalnym. Pomocne mogą być sprawdzone metody:

- SWOT – oznaczającą porównanie mocnych i słabych stron bezpieczeństwa transgranicznego z szansami i zagrożeniami płynącymi z otoczenia bezpieczeństwa państwa;
- scenariusze – pozwalające na definiowanie alternatywnych kierunków rozwoju przyszłości na tyle wszechstronne, by w zakresie wiarygodności poradzić sobie z każdą alternatywną przyszłością;
- planowanie bazujące na zdolnościach – umożliwiające prognozowanie konkretnych co do miejsca, zagrożeń oraz budowy adekwatnych sił i środków;
- tzw. słabe sygnały i dzikie karty preferowane przez Studia nad przyszłością, służące wczesnemu analizowaniu oznak (pojedynczych zdarzeń, które jeszcze się nie rozpoczęły, ale które mogą być poprzedzane słabymi sygnałami), zbliżających się istotnych wydarzeń.

Metody powyższe wiążą się ściśle z umiejętnościami trafnej oceny sytuacji zachodzących w środowisku bezpieczeństwa państwa oraz kreowania potencjalnych zachowań w przyszłości. Ułatwiają przewidywanie prawdopodobnych zagrożeń.

Kreacja bezpieczeństwa transgranicznego nie może być aktem jednostkowym. To być musi systematyczny proces, pomimo swej złożoności, czasochłonności i dużych nakładów, oparty na stałym skanowaniu środowiska bezpieczeństwa państwa w wymiarze lokalnym, regionalnym, a nawet globalnym. Proces ten powinien m.in. pozwalać na identyfikację właśnie słabych sygnałów i dzikich kart, dzięki czemu możliwe będzie uniknięcie przykrych niespodzianek. Poprzez ciągłe skanowanie unika się również odkładania w czasie działań determinowanych wynikami badań, jak ma to miejsce np. przy tak ważnych metodach

foresightowych²³ jak metoda scenariuszowa. Umiejętność projektowania bezpieczeństwa transgranicznego jest przedsięwzięciem bardzo trudnym, często niewymiernym, opierać się musi na profesjonalizmie, doświadczeniu, intuicji osób tym się trudniących.

Zakończenie

Ewolucja bezpieczeństwa w zakresie organizacyjnym, materialnym, logistycznym nie spowalnia zmian zachodzących w otoczeniu państwa. Pojawiające się ryzyka i niepewności mogą w każdej chwili przekształcić się w konflikty. Tego typu przeobrażenia oddziałują na środowisko wewnętrzne państwa i powodują wzrost zagrożeń. Jeśli nabierają one charakteru destrukcyjnego, to nie tylko osłabiają potencjał państwa, ale również obniżają bezpieczeństwo państwa. Istnieje zatem potrzeba tworzenia mechanizmów stabilizacyjnych przeciwdziałających zagrożeniom oraz reagujących skutecznie na wyzwania. Muszą one mieć charakter zewnętrzny oraz wewnętrzny, czyli transgraniczny.

W refleksji nad bezpieczeństwem transgranicznym należy przyjąć podejście prakseologiczne wraz z teoriami aksjologicznymi, ontologicznymi, epistemologicznymi i metodologicznymi. Badania w owych wymiarach powinny koncentrować się na określaniu wartości, możliwości ich poznania, charakteryzujących rzeczywisty świat, jego istnienie, byt, wskazujących aksjomaty, umożliwiających poznanie i zrozumienie procesów, jakie zachodzą w przedmiocie badania, w poszukiwaniu optymalnych definicji prawdy oraz systemu reguł i procedur badawczych.

Opierając się na sformułowanych wyżej rozważaniach przyjąć należy, że bezpieczeństwo transgraniczne stanowi trwały element warunkujący bezpieczeństwo państwa (gwarancje nienaruszalności granic),

²³ Foresight to systematyczny sposób docierania do informacji o przyszłości w celu budowania średnio- lub długookresowej wizji rozwojowej, jej kierunków i priorytetów. W tym kontekście foresight jest narzędziem wspomagającym podejmowanie bieżących decyzji i ułatwiającym mobilizowanie wspólnych działań. Foresight jest zarówno dziedziną badawczą, jak i praktycznym przedsięwzięciem upowszechnionym w świecie w ostatnich dwóch dekadach XX wieku. Celem badań foresightowych jest przede wszystkim wskazanie i ocena przyszłych zdarzeń, potrzeb, szans i zagrożeń związanych z rozwojem społecznym, gospodarczym, politycznym oraz przygotowanie odpowiednich działań wyprzedzających z dziedziny nauki i techniki. Źródło: <http://www.foresight.pl/>, (data dostępu: 10.01.2019).

swobodę rozwoju i samorealizacji społeczeństwa, umiejscowione w ogólnej problematyce bytu o licznych związkach i zależnościach z zagrożeniami interesu narodowego oraz potrzebami społecznymi.

Bibliografia

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Bieniok H. (red.), *Podstawy zarządzania przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo AE w Katowicach, Katowice 2003.
- Brzeziński J.M. (red.), *Metodologia badań społecznych: wybór tekstów*, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2011.
- Chojnowski L., *Bezpieczeństwo. Zarys teorii*, Wydawnictwo AP w Słupsku, Słupsk 2015.
- Cieślarczyk M., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Wydawnictwo UPH, Siedlce 2011.
- Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo PAN, Warszawa 1966.
- Dunning J.H., *The Global Economy, Domestic Governance, Strategies and Transnational Corporations: Interactions and Policy Implications*, "Transnational Corporations" 1992, No. 3.
- Gasparski W., *Znaczenie i istota epistemologii oraz metodologii nauki o zarządzaniu*, "MBA" 4/2009.
- Gibbons M., Novotny H., Limoges C., Schwartzman S., Scot P. and Trow M., *The New Production of Knowledge*, SAGE Publications Ltd., London 1994.
- Glen A., *Model procesu poznania w naukach o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2014, nr 4(97).
- Glen A., *Podstawy poznawcze badań bezpieczeństwa narodowego*, „Zeszyty Naukowe AON” 2011, nr 2(83).
- Habermas J., *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993.
- Hempoliński M., *Filozofia współczesna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1989.
- Hirst P., Thompson G., *Globalization and the Future of Nation State*, "Economy and Society" 1995, No. 3.
- Hofreiter L., *Wstęp do studiów bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2012.
- Howell K.E., *Introduction to the Philosophy of Methodology*, Sage Publications, London 2013.

- Juros H., *Suwerenność przez kulturę*, [w:] *Suwerenność i integracja europejska*, W. Czapliński, I. Lipowicz, T. Skoczny, M. Wyrzykowski (red.), Wydawnictwo CEUW, Warszawa 1999.
- Kamiński S., *Metoda i język: Studia z semiotyki i metodologii nauk*, Wydawnictwo TN KUL, Lublin 1994.
- Kitler W., Skrabacz A., *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Wydawnictwo TWP, Warszawa 2010.
- Kłoskowska A., *Kultura narodowa*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX w. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, A. Kłoskowska (red.), Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, Wrocław 1991.
- Kołodko G., *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów postsocjalistycznych*, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2001.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1983.
- Kotarbiński T., *Dzieła wszystkie. Prakseologia 2*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2003.
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1975. Pszczołowski T., *Zasady sprawnego działania*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1982.
- Koziej S., *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, "Bezpieczeństwo Narodowe" II – 2011/18.
- Krzyżanowski L.J., *O podstawach kierowania organizacjami inaczej: paradygmaty, filozofia, dylematy*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999.
- Kuciński K. (red.), *Metodologia nauk ekonomicznych: dylematy i wyzwania*, Difin, Warszawa 2010.
- Lach Z., Skrzyp J., Łaszczyk A., *Geografia bezpieczeństwa państw regionu środkowoeuropejskiego*, Wydawnictwo MON, Warszawa 2001.
- Łagocki W. (red.), *Filozofia. Leksykon PWN*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2000.
- Marczak J., *Bezpieczeństwo narodowe – pojęcie, charakter, uwarunkowania*, [w:] *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski w erze globalizacji*, R. Jakubczak, J. Marczak, K. Gąsiorek, W. Jakubczak, Wydawnictwo AON, Warszawa 2008.
- Martin H.P., Schumann H., *Pułapka globalizacji. Atak na demokrację i dobrobyt*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1999.
- Mittelman J., *Globalization: Critical Reflection*, "International Political Economy Yearbook" 1996, Vol. 9.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015.

- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti, Toruń 1997.
- Pszczółowski T., *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978.
- Skrzyp J., *Geostrategiczne położenie Polski*, "Zeszyt Problemowy Towarzystwa Wiedzy Obronnej" 1998, nr 3.
- Stalewski T., Chałbicka E., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1997.
- Szulc B.M., *Metodologiczne i epistemologiczne dylematy nauk o bezpieczeństwie i nauk o obronności*, [w:] *Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie. Paradygmat. Wiedza. Demarkacja*, K. Raczkowski, K. Żukrowska, M. Żuber (red.), Difin, Warszawa 2013.
- Świniarski J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1999.
- Tołwiński M., *Podmiot bezpieczeństwa a przedmiot bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo jako wartość prakseologiczna*, [w:] *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski (red.), Wydawnictwo Temida2, Białystok 2015.
- Tytyk E., *Projektowanie ergonomiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Poznań-Warszawa 2001.
- Urbanek A., *Współczesny wymiar międzynarodowego środowiska bezpieczeństwa*, *Acta Pomerania*, Nr 4, T. Maciejewski, T. Biernat, J. Gierszewski (red.), Wydawnictwo Powszechnej Szkoły Humanistycznej "Pomerania", Chojnice 2012.
- Wojtanowicz J., *Europa Środkowa jako region fizycznogeograficzny – podstawy wydzielenia, granice*, "Przegląd Geodezyjny" 1999, t. 71, z. 3.
- Wojtaszczyk K.A., Jakubowski W. (red.), *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007.
- Wróblewski R., *Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo UPH, Siedlce 2017.
- Zięba R., *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, "Zeszyty Naukowe AON" 2012, nr 1(86).

Źródła internetowe:

- Balcerowicz B., *Bezpieczeństwo militarne*, http://www.inp.uw.edu.pl/files/konspekty/20140505_bezpieczenstwo_militarne.pdf.
- Goldstone J.A., *Nowa bomba demograficzna*, <https://www.newsweek.pl/nowa-bomba-demograficzna/5nxgw34>.